خوێندنەوەیەک بۆ شیعری (دڵدار) لە سێبەری (زمانەوانی دەماری)دا

پ.ی.د. دەریا جەمال حەویزی
(زانکۆی کۆیە - بەشی کوردی)
م. ئارەزوو ڕەشید عوسمان
(زانکۆی کۆیە - مامۆستا و سەرۆکی بەشی ئینگلیزی)

پێشەکی

ئەم لێکۆڵینەوەیە بەناونیشانی (خوێندنەوەیەکی شیعری دڵدار لە سێبەری زمانەوانی دەماریدا)، لێکۆڵینەوەیەکی ڕەخنەیی پراکتیکییە، لە چوارچێوەیدا هەوڵ دەدەین قسە لەسەر چەند دەقێکی (دڵدار)ی شاعیر بکەین، کە دەشێت لە چوارچێوەی پرۆگرامی زمانەوانی دەماریدا بخوێنرێتەوە، کەواتە کەرەستەی لێکۆڵینەوەکە بریتییە لەچەند دەقێکی شیعری (دڵدار)ی شاعیر کە بە نموونەی گونجاوی دەزانین بۆ ئەو باسەی دەمانەوێت قسەی لەسەر بکەین، هەر ئەمەش هۆکاری هەڵبژاردنی ئەم ناونیشانە بوو بۆ لێکۆڵینەوەکە.

لەم لێکۆڵینەوەیەدا هەوڵ دەدەین پێوەندی نێوان زمان و ئەقڵ لەم شیعرانەدا بدۆزینەوە، کە لە شێوەی جۆرێک لە ئامۆژگاریکردن دەردەکەون و بەهۆیەوە شاعیر دەیەوێت کاریگەری بەسەر لاوانی کوردی سەردەمی نووسینی شیعرەکەدا هەبێت، ئەمەش جۆرێکە لە پرۆگرامکردن کە بە ئەرکێکی سەرەکی زمانەوانی دەماری دادەنرێت.

بەشی یەکەم

زمانەوانی دەماری لە ڕووی چەمک و زاراوەوە

زمان و زمانی شیعری:

ئاشکرایە زمان هۆیەکە بۆ لەیەکگەیشتنی تاکەکانی مرۆڤایەتی و هۆکارێکە بۆ پێوەندیکردنی مرۆڤ لەگەڵ یەکتر و مەرجی سەرەکییە بۆ دروستبوونی کۆمەڵگاکان، «زمان سیستمی گواستنەوە و گەیاندنی هزرە، هەروەک دیوی دەرەوەشییەتی، دەکرێ بڵێین ئەو دەفرەیە کە سەرجەمی هزرەکانی لە هەناوی خۆیدا جێ کردووەتەوە و دەیانپارێزێ، مەگەر بەزۆری زۆردارەکی، لەتەواوی بەها و ڕەوشتە ئینسانییەکان ڕووت بکرێتەوە، دەنا مرۆڤی سەردەم ناتوانێ بەبێ زمان بژی. هەر بۆیەکا بە درێژایی مێژوو هیچ داهێنانێکی گرنگ لەودیوی زمانەوە بەرپا نەبووە و نەهاتووەتە ئاراوە» (حەسەن، ٢٠٠٦: ٣٣)، کەواتە کۆمەڵ بێ زمان بەڕێوە ناچێت، هەر بۆیە دەگوترێت، «زمان دیاردەیەکی کولتوورییە، بۆیە گەلێک پەیوەستە بە بنیادی کۆمەڵایەتی و بەهاکانی سیستمی کۆمەڵگا» (خۆشناو، ٢٠١٣: ١٦)، کەواتە هیچ چالاکییەکی مرۆڤ نییە، زمان تێیدا بەشدار نەبێت، جا لەبەر ئەوەی «ئەدەب بەگشت لکەکانییەوە دەست

پێداهێنان، پەرەپێدان، ڕازاندنەوە، تیفتیفە و بالاٌپێکردنی زمانە، بەڵێ هەموو لکەکانی ئەدەب بریتین لە گەمەی زمان» (حەسەن، ٢٠٠٦: ٣٤)، شیعریش بەشێکە لە دوو بەشە سەرەکییەکەی ئەدەب، کە بریتین لە شیعر و پەخشان، ئەوەی کە شیعر لە پەخشان جیادەکاتەوە بریتییە لە چەند ڕەگەزێکی دیاریکراو کە خۆیان لەبیر، ئەندێشە و خەیاڵ، کێش و مۆسیقادا دەبیننەوە، بۆ بەرجەستەکردنی ئەو ڕەگەزانەش زمان ڕۆڵی سەرەکی دەبینێت، بەڵکو یەکێک لە پێکهاتە و بنەماکانی دروستبوونی شیعر بریتییە لەو زمانەی شیعری پێ دەنووسرێت، هەروەک سەباح ڕەنجدەری شاعیر دەڵێت: «زمان ناوەندی پێکەوە گونجاندن و کۆکەرەوەی ڕەگەزە پێکهێنەرەکانی شیعرە. هیچ شیعرێکیش بەبێ بیرکردنەوەی زمان ناتوانێت بوونی سەربەخۆیی خۆی دیاری بکات، زمان بیر دەکاتەوە، ئەوجا شیعر دەخولقێت...» (ڕەنجدەر، ٢٠١٤: ٢٠١). و یەکێک لە ئیشە سەرەکییەکانی شاعیریش بریتییە لە ئیشکردن لەبواری زماندا بۆ ئەوەی جوانی و ئیستێتیکایەک بداتە شیعرەکەی، ئەو زمانەی شیعری پێ دەنووسێت لە دەربڕین و دارشتندا لە زمانی ئاسایی خەڵک جیایە، ئەوەیە کە بە زمانی شیعری ناسراوە.

ڕاستییەکەی زمانێکی تایبەت بە شیعر بوونی نییە کە شاعیران بەرهەمی پێ بنووسن وەک ئەوەی کە زمانێکی تایبەت بە مۆسیقا هەیە و لە هەموو وڵاتانی دنیادا میوزیککاران دەیخوێنن و فێری دەبن، بەڵکو زمانی شیعری بە یەکێک لە پێکهاتەکانی بنیادنانی شیعر دادەنرێت، ئەم گرنگی پێدانەش بە زمان وەک پێکهاتەیەکی شیعر، لەدێر زەمانەوە لای فەیلەسووفانی ڕۆمان و یۆنانی کۆن دەردەکەوێت، بۆ نموونە، - «هۆراس لەبواری زمانی شیعر گرنگی بە (وشە) داوە و ئاگاداری شاعیر دەکاتەوە کە وشەکانی سڕ و مردوو نەبن. کاتێک ئەرکی شیعر دەربڕین و ڕوون کردنەوەیە، دەبێ وشەکانیشی بەردەوام زیندوو و پڕ واتا و ژیان بن، لەم بوارەوە زمان بە دار دەچوێنێت و وشەکانیشی بەگەڵای دار دەچوێنێ، بەدرێژایی ساڵەکان» (ئیبراهیم، ٢٠١٢: ٢٣)، واتە پێویستە شاعیر لە هەڵبژاردن و ڕیزکردنی وشەکانیدا وردبێت، تا دەقێک بێتە ئاراوە خوێنەر بتوانێت چێژ و سوودی لێ وەربگرێت، هەر بەهەمان شێوە لای فەیلەسووفانی یۆنانیش، «بایەخدان بە زمانی

دلدار

شیعر و جیاکردنەوەی لە زمانی ئاسایی خەڵک و دیاریکردنی سروشت و خاسیەتە تایبەتەکانی ئەو زمانە هەر لە کۆنەوە لەلایەن ئەفلاتوون و ئەرستۆوە باس کراوە و لێی کۆڵراوەتەوە، ئەفلاتوون جۆرە تایبەتییەکی داوەتە شیعر و هەر زوو هەستی بەو جیاوازییە کردووە کە شیعر بەهۆی قاڵبە هونەرییەکەوە پەیدای کردووە و گەیشتووەتە ئەو ڕایەی کە بە نەمانی ئەو قاڵبە هونەرییە لە پەخشانێکی ڕووت بەولاوە شتێکی تری لێ دەرناچێت» (سابیر، ٢٠٠٦: ٢٨١)، واتە ئەفلاتوون بەو ڕاستییە گەیشتووە کە کۆمەڵێک پێکهاتە بۆ بنیادنانی شیعر هەیە و بە لەدەستدانیان شتێک نامێنێت کە بە شیعر ناوبنرێت، دیارە یەکێک لەم پێکهاتانەش بریتییە لە زمانی شیعری، هەروەها «ئەرستۆ پێی وایە زمانی شیعری لە زمانی ئاسایی جیایە و بۆ ئەوە دەچێت کە شاعیر مافی ئەوەی هەیە زمانێکی تایبەت بەکاربهێنێت، کە لە زمانە ئاساییەکەی ناو خەڵک دووربێت، هەروەها پێی وایە کە زمان لە شیعردا دەبێت مانای ڕوون بێت نابێ پەرپووت بێت» (ئەحمەد، ٢٠٠٧: ١٦٧).

سەبارەت بە زمانی شیعری و گۆڕانکارییەکانی بەپێی قۆناغ و سەردەمەکان دەبێت ئەوەمان بیر نەچێت کە زمان بەپێی کات و سەردەم بەردەوام لە گۆڕان و گەشەکردن و تازەکردنەوەدا دەبێت، ئەو زمانەی کە بۆ نموونە نەوەی پێش ئێمە پێی نووسیوە جیایە لەوەی ئێمە بەکاری

دەهێنین، هەروەها زمانی ئێمەش ئەو زمانە نابێت کە نەوەی داهاتوو بەکاری دەهێنن.

زمانەوانی دەماری:

یەکێک لە زانستە هاوچەرخەکانی تایبەت بە زمان و زمانەوانی بریتییە لە زمانەوانی دەماری، «زمانەوانی دەماری Neuro linguistics» زانستێکە لە پێوەندی نێوان دەمارەکان و زمان، شلەژاوی زمانی و دەماری دەکۆڵێتەوە، دەتوانین بڵێین پەیوەستە بەو ئەرکەی کە مێشک ئەنجامی دەدات لە فێربوونی زمان و بەکارهێنانیدا، هەروەها لە چۆنیەتی کاریگەری مێشک لە فێربوونی زماندا دەکۆڵێتەوە» (سەعید، ٢٠١٠، ١١)، هەروەها دەگوترێت، «زمانەوانی دەماری لە پێوەندی نێوان زمان و ئاخاوتن لەگەڵ بنچینە جیاوازەکانی فرمانی مێشک دەکۆڵێتەوە. هەوڵ دەدات ئەوە ئاشکرا بکات کە چۆن مێشک لە زمان و ئاخاوتن تێدەگات و دەریدەبڕێت» Ahlsen، ٢٠٠٦، ١٦، یان بەدەربڕینێکی تر، «پرۆگرامی زمانەوانی دەماری کە بە ئینگلیزی Neuro Linguistic Programmingی پێ دەگوترێت و بە کورتی NLPیە، بریتییە لە ڕێڕەوێکی ڕێکخراو بۆ ڕێکخستنی ژیانی تاکەکان، بەهۆی بەکارهێنانی کۆمەڵێک ڕێگە و هۆکاری بەسوود بۆ ئەوەی کاری لەگەڵدا بکرێت و ببێتە هۆی گەیشتن بەکاریگەرییەکی گونجاو لە هەست، هزر و ئەوانەش ڕەنگ بدەنەوە لە ڕەفتاری مرۆڤ لەلایەنی ئەقڵی و دەروونی و جەستەییدا، پرۆگرامی زمانەوانی دەماری بە یەکێک لە ماددەکانی ڕاهێنان دادەنرێت کە لە چەند تەکنیکێکدا خۆی دەدۆزێتەوە بۆ ئەوەی هاوکاری مرۆڤ بکات پاڵپشت بە تواناکانی بە ئاواتەکانی خۆی بگات» www.mawdoo3.com، سەبارەت بەسەرەتای دەرکەوتنی پرۆگرامەکەش دەگوترێت، «یەکەم کەس کە شێوازی پرۆگرامی زمانەوانی دەماری دەرخست، ڕیچارد باندلەر و جۆن گریندەر بوون لە ساڵی ١٩٧٣ز، وەک کۆمەڵێک نموونە و بنەما بۆ دەرخستنی پێوەندی لەنێوان ئەقڵ و زمان، - جا زمانی نووسراو، یان زمانی جەستەیی بێت - و چۆن پێوەندی نێوانیان ڕێکدەخرێت بۆ ئەوەی کار بکاتە سەر مێشکی مرۆڤ و جەستە و بیرکردنەوەی. زۆرجار لە زمانی عەرەبیدا بە (الهندسة النفسیة - ئەندازیاری دەروونی) ناودەبرێت www.httpnfma3rifa.blogspot.com، «ئەمڕۆ پرۆگرامی زمانەوانی دەماری خاڵی بەیەکگەیشتنی چەندان هۆکاری پێوەندی و گۆڕانکارییە، کە لە سەرجەم بوارەکانی ژیاندا ڕێگەی بۆ خۆی کردووەتەوە، هۆکار و ستراتیجیەتی ئەم پرۆگرامە لە کارگێڕی و پەروەردە و تەندروستی و کڕین و فرۆشتن و زۆر لایەنی تردا بەکاردێت. لە پلەی یەکەمدا (پرۆگرامی زمانەوانی دەماری) ژینگەیەکی گونجاو دەدۆزێتەوە بۆ هاوکاریکردنی خەڵک بۆ پەرەپێدانی پێوەندییەکانیان بە خۆیان و ڕزگاربوون لە ترسی نەخۆشییەکان و هەڵچوونە سلبییەکان و نیگەرانی، هەر بۆیە پرۆگرامی زمانەوانی دەماری بەڕاستی سەرچاوەیەکە بۆ پێوەندی دروست لەگەڵ هەرکەسێک، هەرچەندە خاوەنی شێوازێکی توندیش بێت». (الفقي، ٢٠٠١: ١٥، ١٦)

بەشێوەیەکی گشتی بۆ پێناسەکردنی زمانەوانی دەماری دەگوترێت، «خەڵک بەشێوازی جیاجیا لە پرۆگرامی زمانەوانی دەماری تێدەگەن و بەشێوازی جیاواز سوودی لێ وەردەگرن، هەر بۆیە پێناسەکردنی بە شێوەی جیاواز دەبێت، هەروەک بە ڕێگەی بەکارهێنانی ئەقڵ، یان بە پرۆگرامی خستنەکاری ئەقڵ ناودەبرێت لەلایەن (کارول هارس)ی نووسەری کتێبی (بنەماکانی پرۆگرامی زمانەوانی دەماری). (ستیف ئەندریاس)ی نووسەری کتێبی (پرۆگرامی زمانەوانی دەماری تەکنۆلۆجیای تازەیە بۆ داهێنان) پێی وایە کە پرۆگرامی زمانەوانی دەماری بریتییە لە لێکۆڵینەوەی توانایی زیرەکی مرۆڤ، توانایی بەکارهێنانی هێز و تواناییت زۆرتر و زۆرتر، ئەوە ڕێگەیەکی بەهێزە بۆ گۆڕینی خود، هەر بۆیە تەکنۆلۆجیای داهێنانی تازەیە». (الفقي، ٢٠٠١: ١٧)

بەشی دووەم
پرۆگرامکردنی لاوان لە ڕێگەی زمانەوانی دەماری بە نموونەی شیعری - دڵدار -

زمانەوانی دەماری لە ڕێگەی بەکارهێنانی زمانەوە کار لە ڕەفتار و هەڵسوکەوتی تاکەکان دەکات، ئەم کارلێکردنە بە پرۆگرامکردن ناودەبرێت، پرۆگرامکردن سەرەتایەکی مێژوویی زۆر کۆنی هەیە، تەنانەت دەتوانین یەکێک لە سەرچاوەکانی بۆ ئایینە ئاسمانییەکان بگەڕێنینەوە، بۆ نموونە «ناردنی پێغەمبەران بۆ نێو ئومەتەکەیان هەر خۆی لەخۆیدا بۆ مەبەستی چاککردنی

عەقڵییەتی خەڵک و ڕزگارکردنیان لە نەفامی و ڕاستکردنەوەی بیری هەڵە و چەوت بووە، ئەمە هەر خۆی لە NLPدا دەبینێتەوە. نموونە و بەڵگە لەسەر شێوازی بانگێشتکردنی خەڵکی بۆ لای خودای گەورەو یەکتاپەرستی زۆرن، کە لە قورئانی پیرۆزدا لە چەندان شوێن و ئایەتدا خودای گەورە بۆمان باس دەکات، کە چۆن پێغەمبەران NLPیان بەکارهێناوە بۆ ڕازیکردنی خەڵک و ڕاکێشانیان بۆ ناو خواپەرستی» (حەمید، ٢٠١٦: ١٤)، واتە بانگهێشتکردنی خەڵک بۆ یەکتاپەرستی بە جۆرێک لە پرۆگرامکردن دادەنرێت کە لە ڕێگەی زمانەوانی دەماری دێتە کایەوە، دواتر کاریگەری زمانەوانی دەماری بۆ پرۆگرامکردنی تاکەکانی کۆمەڵگا پێشکەوتنی زیاتری بە خۆوە بینی، وەک دەبینین ئەمڕۆ «پرۆگرامی زمانەوانی دەماری کەوا زۆر بەربڵاوە هاوکاری ملیۆنان کەسی کردووە بۆ گەیشتن لە ژیانێکی کامەران و ئاسوودە و سەرکەوتنی خەڵک بەڵگەیە بۆ ڕاستی ئەم بۆچوونە، کە توانییان ژیانێکی هاوسەنگی دوور لە لاسەنگی و هەستوسۆزی سەلبی بەدەست بهێنن» (الفقي، ٢٠٠١: ١٦)، دەتوانین بڵێین، چونکە زمانەوانی دەماری ڕاستەوخۆ بەعەقڵی مرۆڤەوە بەندە، بۆیە دەتوانێت لە ڕێگەی زمانەوە کار لە مێشکی کەسی بەرانبەر بکات، واتە کەسی دووەم بە بیروڕاو بۆچوونەکانی کەسی یەکەم پرۆگرام دەکرێت. بەهەمان شێوە «دڵدار بەتایبەتی لەپەند و مەوعیزەی میللیدا دەستێکی درێژی هەیە وە بەگەڵێ وتاری بەهادار وە شعری جوان ڕێگەی ژیان و سەرکەوتنی پیشانی لاوانی دواڕۆژ داوە» (حلمی، ١٩٨٨: ١٨)، دەتوانین هۆی ئەو بەهرەو توانایەش بۆ ئەوە بگەڕێنینەوە، کە «شاعیر زۆری دەخوێندەوە، لەو ڕۆشنبیرانە بوو کە خۆیان خۆیانیان فێردەکرد، چونکە لەو سەردەمەدا دامودەزگای ئەدەبی لە وڵاتدا نەبوو، پیشەی پارێزەریش بۆ دڵدار هۆیەکی گەورە بووە کە بچێتە ناو بنج و بناوانی ژیانی هەژارانەوە. بێ گومان شۆڕشی فەڕەنسە و ئۆکتۆبەر کاریگەری گەورەیان کردبووە سەری. ئەمە بەگشتی لەکارە ئەدەبییەکانیدا دیارن، ئەگەرچی ڕاستەوخۆ بۆ خوێندەواری و ئامۆژگاری کردنی لاوان لە ڕێگەیەکی شۆڕشگێڕییەوە ڕوون و ئاشکران لە بەرهەمەکانیدا» (خەزنەدار، ١٩٨٤: ٦٠)، ئەمە خاڵی سەرەکی ئەم بەشەی لێکۆڵینەوەکەمان پێکدەهێنێت، کە دەتوانین بەچەند خاڵێک ڕیزبەندییان بکەین:

١- گەشبینی وەک بنەمایەک بۆ سەرکەوتن،

گەشبینی مەرجێکە لەمەرجەکانی گەیشتن بەسەرکەوتن، تا ئەو ڕادەیەی دەگوترێت، «گەشبینی و ڕەشبینی لەژیانی مرۆڤدا ڕۆڵی گەورەیان هەیە، کە دوو زاراوەی دژیەکن، یەکێکیان خاوەنەکەی دەگەیەنێتە سەرکەوتن، ئەوەکەی تریان خاوەنەکەی دەخاتە قووڵایی ژێرکەوتن، گەشبینی، بریتییە لەتێڕوانین بۆ داهاتوو، وا دەکات مرۆڤ چاوەڕێی باشتر بکات، چاوەڕێی خێر و خۆشی و سەرکەوتن بکات و هەموو شتێکی دوور لەمانە لە خۆی دوور بخاتەوە، بەڵام ڕەشبینی، بریتییە لە لێکدانەوەی نەرێنی بۆ ڕووداوەکانی داهاتوو، وا دەکات هەردەم مرۆڤ چاوەڕێی خراپە بکات، هەردەم چاوەڕێی دۆڕان و بێ ئومێدییە، هەموو شتێکی تر جگە لەمانە بۆ ماوەیەکی دوور لە خۆی دوور دەخاتەوە، گەشبین کەسێکە پێی وایە دوور نییە بەیانی باشتر بێت، بەڵام ڕەشبین کەسێکە هەرگیز چاوەڕێی باش ناکات» (عبدالحمید http//www.uokufa.edu.iq/journals)، ئەو شاعیرە ڕۆشنبیرەی کوردیش، لەچەند دەقێکی شیعریدا، بەشێوەیەکی ئاشکرا و ڕاستەوخۆ ئامۆژگاری تاکەکانی کۆمەڵ دەکات و هەوڵی ئەوە دەدات لە ژیانیاندا گەشبین بن، بەڵکو سەرکەوتن بەدەست دەهێنن، ئەوەتا لە سروودە بەناوبانگەکەیدا (ئەی ڕەقیب) ئەوپەڕی گەشبینی و ئومێد دەردەخات و دەڵێ:

ئەی ڕەقیب هەر ماوە قەومی کورد زوبان
نای ڕمێنێ دانەیی تۆپی زەمان
(علاءالدین، ١٩٨٥: ١٧٤)

«بەپێی کۆنتێکستی شیعرەکە ئەم ڕستەیە کردەی بەسووک سەیرکردنی ڕەقیب لە نەهێشتن و شکانی قەومی کورد زوبان جێبەجێ دەکا. دەشێ بڵێین کردەی ئامۆژگاری کردن و ئاگادار کردنەوەی ڕەقیبە، کە ئیتر هەوڵ نەدا و خۆی ماندوو نەکا، چونکە تۆپی زەمان ناتوانێ بیشکێنێ» (تۆفیق و محێدین، ٢٠١٤: ١٢٩).

هەروەها «وەک لە گیانی بیری زیندووی ئەم بەیتەیدا دەردەکەوێت کە ناوی ناوە (شیعارم لە ژیان ئەمەیە) هیوایەکی ویستووە کە بە ڕێگای ڕەنج و تەقەلا بێتەدی و ئەگەر مرۆڤ هەر لە خەیاڵاتدا بژی ئەوە ئەوی هەیەتی و دەستیشی کەوتووە سەری تێدا دەچێت و ڕەنجەڕۆش

دەبێت» (کاکەی فەللاح، ١٩٧٨: ١٠٧)

بەڵێ خۆشە ئەمەل گەر بێ لەسەر ئەم ڕێگەیە ڕەنج دەی
بەڵام گەر هەر خەیاڵات بێ ئەوەی هەتبێ ئەویش ئەڕوا

(علاءالدین، ١٩٨٥: ٢١٠)

سەرەڕای گشت ئەو نەهامەتییانەی دێنە سەر ڕێگەی مرۆڤ، بەڵام ژیان بەهیوا و ئومێدەوە جوانە، «دیوانی (تاریک و ڕوون)ی هێمن پڕاوپڕە لە غەم و لە هەنگاوتن و خەزان، کەچی لە بەرانبەردا پڕە لە ئومێد، لە ناویاندا ئەم دێڕە لووتکەی هەڵسانەوەیە بەرەو سەرکەوتن:

وتم کەوابوو ئاشنا بەشی ئێمە لەناوچوونە
وتی نا نا دوور بڕوانە، دوور بڕوانە ئاسۆ ڕوونە»

(عەبدولقادر، ٢٠١٥: ٨)

بەهەمان شێوە - دڵدار - لەم دێڕە شیعرەی سەرەوەدا بە پێویستی دەزانێت کە پێویستە هەوڵ بدەیت بۆ ئەوەی بگەیت بەهیواکانت، بەڵام پێویستە ئەو هیوا و ئاواتە شتێک بێت کە لە ڕاستییەوە نزیک بێت و هیوایەکی خەیاڵی و دوور لە واقیع نەبێت، ئەمەش لەگەڵ بنەماکانی زمانەوانی دەماریدا یەک دەگرێتەوە، کە پێی وایە: «هەرکات بەهەر شتێک گەشبین بیت ئەوەت دەستگیر دەبێت، ئەمەش لە یاساکانی چالاکی ئەقڵی ناوەکییە، دەڵێت، بیر لە هەر شتێک بکەیتەوە تەشەنە دەکات و فراوانی بەو جۆرە وەردەگرێت، گەر بیر لە گەشبینی بکەیتەوە خۆی بەرەو لای تۆ کێش دەکات بەو جۆرەی تۆ بیرت لێ کردووەتەوە، بۆیە بیر لە چاکە بکەنەوە با دەسگیرتان بێت». (تەنیا، ٢٠١٦: ٤١)

هەروەها لە دەقی شیعری - ئەی لاو - دا دەڵێ:

ئەرێ ئەی لاو لە هیچ وەختێ نەکەی مەیئووسی ژینت بێ
دەبێ هەردەم عەزم دار و دەوای دەرد و برینت بێ

(علاءالدین، ١٩٨٥: ١٧٥)

هەرچی لەبارەی ئەو دێڕە شیعرەوە بڵێین لەو لێکدانەوەیەی شاعیر و ڕەخنەگر (کاکەی فەللاح) جوانتر نابێت، کە سەبارەت بەو دەقە شیعرە دەڵێ: «وردوبوونەوەیەکی کەم لەو چەند بەیتەی سەرەوە ئەوەمان تێ دەگەیەنێت کە شیعر نییە، بەڵکو (نظم)ە، واتە هۆنراوەیە، لە ڕووی ناوەڕۆکەوە، بیروباوەڕەکەی بەرز و جوانە، هانی لاوەکان دەدات کە هەرگیز لە ژیاندا نائومێد و بێ هیوا نەبن و بە ورەوە بە شوێن دەرمانی دەرد و زامەکاندا بگەڕێن، لە مەیدانی پێشکەوتندا هەمیشە خەریکی ڕەنج و تەقەلا بن و پشت بە بیر و زانست ببەستن. وەک هونەرمەندێک لە مەیدانی کێشە و نەبەردیدا کۆشش بکەن و بەهۆی ژیری و هونەرەوە ڕووناکی بەدەست بهێنن و لە ڕێگای پێشکەوتن و بەرزبوونەوەدا دووربین و وریا بن، کەڵک و بەرژەوەندی گشتیی گەل ئامانجی ژیانیان بێت... تاد، ئەم جۆرە بیر و بیرکردنەوە و ئامۆژگارییانە هەموویان بەکەڵکن و باشن، بەتایبەتی لەو سەردەمەدا کە بۆ سەردەمی سییەکان و بۆ شاعیرێکی لاوی وەک (دڵدار) دەگەڕێتەوە مایەی سەربەرزی و دڵسۆزی و هەستی قووڵی ئەرک پێ زانینە.) (کاکەی فەللاح، ١٩٧٨: ١٠٣)، کەواتە ئەم شیعرانە لە ڕووی زمانی شیعرییەوە سادە و ساکارن، بەڵام دوور نییە هۆکاری ئەو سادەییە ئەوەبێت، کە پێویستە شاعیر بە زمانێک بنووسێت کە جێگەی تێگەیشتن و چێژبەخشین بێت بۆ خوێنەری دەق، واتە پێویستە ئەو وشانەی دەیانزانێت و دەیەوێت لە بنیادی دەقێکی شیعریدا بەکاریان بهێنێت، لە قاڵبی وەهادا دابڕێژرێت کە لەگەڵ دەلالەت و دەربڕین و مەبەست گونجاو بێت، تا کارێکی هونەری داهێنەر و دوور لە ئاڵۆزی و نارێکی بەدەست بهێنێت، چونکە هەموو شاعیرێک خاوەنی فەرهەنگێکی وشەیی و دەربڕینی تایبەت بە خۆیەتی، کە هەردەم لە زیهنیدا دەخولێتەوە و زاراوەکانی دووبارە دەبنەوە کە زۆرجار بە هۆیەوە لە شاعیری تری جیادەکەینەوە، ئەو دەربڕین و گوزارشتانە زمانێکی تایبەت بە شیعری ئەو شاعیرە دەبەخشن، کە بە هۆیەوە جیادەکرێنەوە، بەڵام ئەو بانگەوازەی لەو دەقەدا دەبینرێت ئامۆژگارییە و ئاراستەی تێکڕای لاوانی کۆمەڵگا کراوە، - دڵدار - پێی وابووە پێویستە بە زمانێک بنووسرێت کە لەتێگەیشتنی زۆرینەی خەڵک نزیک بێت، بۆیە بەو زمانە دەقەکەی داڕشتووە کە تێکڕای گەل تێی بگەن.

بەلای مامۆستا و ڕەخنەگری گەورە (مارف خەزنەدار)ەوە «شیعری (ئەرێ ئەی لاو) نموونەی ئامۆژگاری و پەندە بۆ لاوان، ئەوانەی بەلای دڵدارەوە دەبێ ڕۆشنبیر و نیشتمانپەروەر بن و چاکەی کۆمەڵ لە سەرووی چاکەی خۆیانەوە بگرن» (خەزنەدار، ١٩٨٤: ٦٤)، وەک لەمەوپێش شی کرایەوە، هەموو ئەوانەش بە جۆرێک لە جۆرەکانی پرۆگرامکردنی لاوان دادەنرێت لە ڕێگەی زمانەوە.

هەر لەم شێوەیەو لە دەقی (لاوی کوردان)دا دەڵێ:

ئەسلحەی هەر میللەتێ سا دەست و بازووی گەنجیەتی
ڕۆژی شوعلە بەخشی ئومێد فکر و کاری گەنجیەتی
مەرهەمی زام و برینی کردەوە و هەم ڕەنجیەتی
لاوی ئێمەش هەر لەدەورەی مەی ئەکەن غیرەت کەشی
(علاءالدین، ١٩٨٥: ٢٠٣)

لێرەشدا دووبارە ڕووی قسەی لە لاوانی کوردە، پێی وایە هێز و بازووی گەنج و لاوان، چەک و پشتیوانی میللەتە و ڕەفتار و کردەوەی لاوانیش دەرمانی دەردەکانن، هەروەک دەگوترێت: «نهێنی تەواوی سەرکەوتن خۆی لە داماڵینی نەریتە خراپەکان و گۆڕینیان بە نەریتی باش کۆبووەتەوە. ئەمە ڕاستییەکە کە زۆربەی خەڵک نایزانن، دەبینیت دەیانەوێت تەنیا لە ڕێی هێزی ئیرادەوە واز لەنەریتە خراپەکانیان بێنن، بۆ نموونە دەڵێن، بەڵێن بە خۆم دەدەم جارێکی دیکە ئەو کارە نەکەم، جارێکی دیکە واناکەم، بەڵام بێ گومان دووبارەی دەکەنەوە» (شێخانی، ٢٠٠٩: ١٨٥)، -دڵدار- یش دەیەوێت لاوانی کورد بەرەو نەریتی جوان ببات، تا لەم ڕێگەیەوە سەرکەوتن بۆ خۆیان و بۆ وڵاتیش بەدەست بهێنن. «ئەم جۆرە تێبینی و بیرکردنەوە فەلسەفییانە ئەوە دەگەیەنن، کە شاعیرمان، لە ڕووی دڵسۆزی و خەمخۆری نەتەوە و چینی چەوساوەکانەوە وەک باوەشی بە دەردەکاندا کردووە لەو قۆناغەدا، بە دوای دەرمان و چارکردنیشدا گەڕاوە و وێڵ بووە. دەمێک هۆی دواکەوتنی کوردەکەی هەر بە کوردەکە خۆی زانیوە و داوەتە قەڵەم، هەرکە وردە وردە بەرچاوی ڕۆشنبیرانەی ڕوونتر بووەتەوە و سەرنجی جیاوازیی ژیانی چینەکانی نەتەوەی داوە و کەوتووەتە بەراوردی ئەو ژیانەوە، هۆی چەوسانەوەکەی بردووەتەوە سەر بناوانی قەزاو قەدەری خوایی». (کاکەی فەللاح، ١٩٧٨: ١٠٧)

دەتوانین بڵێین «ئەم جۆرە شیعرە لای دڵدار لە ڕووی ناوەڕۆکەوە بریتییە لە هاندانی لاوان بۆ خەبات و کۆڵنەدان و بەبێ وچان کۆششکردن بۆ پڕکردنەوەی ئەو دواکەوتووییەی کە نەتەوەی کورد گرفتاری بووە، بۆ ئەمە هێرش دەباتە سەر کاری خەراپی لاوان، بەتایبەتی سەرخۆشی و مەی نۆشی کە بە کردەوەیەکی ناپەسەندی دادەنێ». (خەزنەدار، ١٩٨٤: ٦٤)

لە دەقێکی تریدا دیسان نموونەی ئەو هیوا و ئومێدە دەبینین کە ئەویش (منداڵی هیوا)یە، مامۆستا کەریم شارەزا لەبارەی ئەم دەقەوە دەڵێ: «منداڵی هیوا نموونەیەکی سەرکەوتووە لە هۆنراوە ڕۆمانسییەکانی دڵداری شاعیری هونەرمەندمان، زادەی سۆزێکی پڕ جۆششی کوردایەتییە و بەرهەمی ئەندێشەیەکی قووڵی لاوێکی خوێن گەرمی شەیدای خاکی کوردستانی دڵڕفێن و خۆشەویستی نەتەوەی کوردە، لەو جۆرە هۆنراوە ڕۆمانسییانەیە کە دواڕۆژێکی گەش و ڕووناک بۆ نەتەوەکەی دەستنیشان دەکات. بەپێچەوانەی ئەو جۆرە شیعرە ڕۆمانسییانەی کە نائومێدی و ڕەشبینی بۆ پاشەڕۆژی کۆمەڵگای ئادەمیزاد چاوەڕوان دەکا». (شارەزا، ١٩٨٤: ١٩):

ئومێدی دواڕۆژ ڕۆڵەی هیوا تۆی
خاوەنی فیکری بیکر و باڵا تۆی
هیوام بە تۆیە ئەی تازە منداڵ
بەیانی ببیە نموونەی میسال
ئەم قسانەی من کەوا بۆت ئەکەم
بزرینگێتەوە لە گوێتا هەردەم
ڕاستگۆ بە دایم قەت درۆ نەکەی
وەختت بەبێ سوود تۆ لە دەس نەدەی
تێکۆشە دایم هەروەک هەنگ بە
لە مەیدانی ژین ئامادەی جەنگ بە
(علاءالدین، ١٩٨٥: ٢١٦)

ئەوەی لەم بەشەی شیعرەکەدا دەبینرێت، هەرچەندە «لە ڕووی زمان و بەتایبەتی لایەنی شێوە هونەرییەکەی هەتا بڵێی کز و لاوازە و جێی ڕەخنە لێ گرتنە، ئەمەش وا دیارە هۆی ئەوەیە کە شاعیر وەک ڕۆشنبیرێکی لاوی تازە شاعیری ئەو سەردەمە تەنیا مەبەستی، تێگەیشتن و چاوکردنەوەی خەڵکە نەخوێندەوارە دواکەوتووەکەیە و پەیامی پیرۆزی شیعری تەنیا بەوە زانیوە کە خەڵکەکە هەموویان تێی بگەن، بۆیە لە ڕادەی تێگەیشتنی ئەواندا و بەو سادەیی و ساکارییە بیرەکانی خۆی لە قاڵبی هۆنراوەی وا ڕاستەوخۆ و ئاساندا هۆنیوەتەوە» (کاکەی فەللاح، ١٩٧٨: ١٠٥)، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەبینین ئامۆژگارییەکی ئاشکرایە لە- دڵدار- ی شاعیرەوە بۆ منداڵانی کورد، دەکرێت بە نموونەیەک بۆ پرۆگرامکردنی تاک دابنرێت کە شاعیر لە ڕێگەی بەکارهێنانێکی زمانی تایبەت بنیادی ناوە.

سەرەڕای ئەوەی کە بەشێک لە شیعرەکانی - دڵدار - بەلای هەندێکەوە، بە شێوەیەک لێکدەدرێتەوە کە بۆنی

دژایەتی ئایینی ئیسلامی لێ دێت، بەڵام لەم شیعرەی خوارەوەدا دەبینین لەوپەڕی نائومێدی و ڕەشبینیدا ڕوو دەکاتە خودای تاک و تەنیا و ئەو زاتە بە هۆکاری ئومێد و گەشبینی دەزانێت و دەڵێ:

ئەمن تەنیا و بێ پەروا بەلای دەوران هەزاران لەک
لە ئەم ئاشووبەدا ماوم بەبێ ڕێگا و بێ مەسلەک
نەجاتم دەی لە ئەم حاڵە بە لوتفی خۆت خودایی یەک
لە دەشتی نائومێدیدا بە دەم بادی قەدەر هەروەک
پەلاشێ وام کە هەر ساتەی لە گۆشە یا کنارێکم
(علاءالدین، ١٩٨٥: ٢١٤)

ئەوانەی لە ژیاندا گەشبینن، پێیان وایە، «ئارامگرتن کلیلی هەموو مەسەلەکانە، کاتێ مەسەلەیەکی نەخواستراوت بۆ پێش دێ و ئارام دەگری و جارێکی تر تۆپەکە دێنیتەوە، ئەوە لێی فێر دەبیت تا تێیدا دەگەیتە سەرکەوتن. لێرەدا توانا و کۆششت لەسەر شکست سەرف کردووە و ئارامت گرتووە، تا سەرکەوتنت بەدەست هێناوە، لەو کاتەدا پێویستت بە سوپاسکردنی خوای گەورە هەیە» (حەسەن، ٢٠١٣: ٣٦)، هەمان بۆچوون لەو شیعرەی سەرەوەدا دەبینرێت.

هەروەها لە دەقی شیعری (خەندەکەی بایی)دا داوا دەکات کەمێک خەم و ئازارەکانمان بەلاوە بنێین، چونکە بەلایەوە ژیان شتێکی کاتییە و ئەوەندە ناهێنێت کە لە ڕەشبینی و نائومێدیدا بەسەری ببەین:

هەمووی نووری ژیانە فەیز و نووری ئاسمانی شین
هەموو چەپڵەی گوشادی لێ ئەدەن هەرچی کە ئەی دینی
لەسەر ئەم خاکە گەردێکین دە ئێمەش ڕوو لەشادی بین
فەرامۆشی بکەین جارێ چەژی تاڵاوی غەمگینی
(علاءالدین، ١٩٨٥: ١٩٧)

٢- بڕیاردانی دروست بۆ گەیشتن بەسەرکەوتن:

سەرکەوتن لەبنەڕەتدا بریتییە لەگەیشتن بەپلە و پایەیەک کە خود وەک ئامانجێک هەوڵی بۆ دەدات، «سەرکەوتن یەکێکە لەو بابەتە سەرەکییانەی کە پرۆگرامی زمانەوانی دەماری چارەسەری دەکات، چونکە ئامانجی ئەو زانستە بریتییە لە گەیشتنی مرۆڤ بەپلە باڵاکان، چەمکی سەرکەوتن لە کەسێکەوە بۆ کەسێکی تر دەگۆڕێت، چونکە بەلای هەندێکەوە سەرکەوتن بریتییە لە بەدەستهێنانی سامانێکی زۆر، لای هەندێکی تر سەرکەوتن بریتییە لە دەستکەوتنی کارێکی باش، لای یەکێکی تر بریتی دەبێت لەگەیشتن بە زانستێکی دیاریکراو» (عبدالحميد http// www.uokufa.edu.iq/journals)، هەرچەندە چەمک و واتای سەرکەوتن لای هەریەکە لە تاکەکانی کۆمەڵگا بە جۆرێکە کە لای یەکێکی تر جیاوازە، بەڵام بەشێوەیەکی گشتی: «لە مێژە نهێنییەکانی هەنگاو بەرەو سەرکەوتن، خەیاڵی مرۆڤی پێوە سەرقاڵ بووە، سەرەتای ئەمە هەنگاوەکانی لە ژیانەوەی ئومێد و گەڕان بە دوای تروسکایی سەرکەوتنەوە دەست پێ دەکات. لە ڕابوردوودا مرۆڤەکان ئیلهامی نەخشەڕێگای سەرکەوتنیان لە چیرۆک و وتەی حەکیمان و ئەزموونی ژیان وەردەگرت، بەڵام ئەمڕۆ هەم ڕەهەند و هەم دەرهاویشتەکانی چەمکی سەرکەوتن فراوان بووە و هەم نەخشەڕێگای سەرکەوتن، هەم مەودا و پێداویستییەکانی سەرکەوتن» (عەبدولقادر، ٢٠١٥، ٨)، دەتوانین بڵێین چەند بنەمایەک هەن کە لە بەدەستهێنانی سەرکەوتندا بەشداری دەکەن، بۆ نموونە کەسێک بیەوێت سەرکەوتن لەکارێکدا بەدەست بهێنێت دەبێ لە بڕیارداندا چوستوچالاک بێت، «بێ گومان بڕیاردانیش پێویستی بە هێزێکی زۆر گەورە هەیە، ئەو هێزەش بریتییە لە بڕوابەخۆبوون کە یەکێکە لەو هاندەرانەی مرۆڤ بەرەو بڕیاردان دەبات، ئینجا ئەم هێزی بڕوابەخۆبوونەیە مرۆڤ دەگەیەنێتە لووتکەی سەرکەوتن، بۆیە خاڵی جیاکەرەوەی نێوان کەسە سەرکەوتووەکان و کەسە شکستخواردووەکان تەنیا لەو هێزەدایە، چونکە تۆ ئەگەر سیقە و متمانەت بەخۆت نەبێت ناتوانی هیچ کارێک بکەی و هەردەم قەلەق و ڕاڕای، دەستت هیچ ئیشێک ناگرێت، بەڵام بە پێچەوانەوە ئەگەر بڕوات بەخۆت هەبوو، دەتوانی گۆڕانکاری لە ژیانی خۆتدا دروست بکەیت و لە ژیاندا بەئامانج بگەی» (حەمید، ٢٠١٦: ٨٣)، چونکە ئەگەر تۆ بڕیارێکی گونجاو لە کاتێکی گونجاودا نەدەیت، دوور نییە کەسێکی تر لەشوێنی تۆ ئەو بڕیارە بدات، بە شێوەیەکی ڕوونتر، «لە زانستی پرۆگرامی زمانەوانی دەماریدا گریمانەیەکی زۆر گرنگ هەیە، دەڵێ ئەگەر کەسێکی دیاریکراو نەیتوانی شتێکی دیاریکراو بەدەست بهێنێت، ئەوە کەسێکی تر دەتوانێت بەدەستی بهێنێت، کاتێک دەزانێت چۆن بەدەستی بهێنێت، بۆ ئەمەش کۆمەڵێک ڕێسا هەیە کە بەسەریدا کاریگەر دەبن، یەکەم ئەوەیە کە ئەو کەسە ئارەزووی هەبێت بۆ ڕاپەڕاندنی ئەم

کاره، واته له ناختدا ئارەزوویەکی بەهێز هەبێت بۆ ئەوەی ببیت بەسەرکردە، دوای ئەوە لەخۆت بپرسیت، (چۆن بتوانم ببمە سەرکردە؟) کتێب لەسەر خاسیەت و مەرجەکانی سەرکردە بخوێنیتەوە، لاسایی سەرکردەکان بکەیتەوە و لەگەڵیان بژیت و لێیانەوە فێربیت». (الفقي، ٢٠٠٨: ٩)

هەموو کەسێک دەتوانێت بە ئامانجێکی دیاریکراو بگات ئەگەر هەوڵی بۆ بدات، هەر بۆیە (د. إبراهیم الفقي) لەم بارەیەوە دەڵێ: «تاکەی هەر زەقەی چاومان بێت و جووڵەیەکی بۆ نەکەین، خەونەکان لە بەردەمماندان کەسێک خاوەنی ئۆتۆمۆبیلێکە، کەسێکی تر خاوەنی کۆشکێک، کەسێکی تر کارێکی چاکی هەیە، منیش دەتوانم هەمان جۆربم، بەڵام بەو مەرجەی هەوڵی بۆ بخەمە گەڕ، تەنیا جیاوازییەک لەو نێوەندەدا جووڵەیە، کەسانێک لە بزاڤدان و کەسانێکی دیکە هیچ بزاڤێکیان نییە، کەسێک دەوڵەمەند و خاوەنی کۆشک و تەلارە، خاوەنی بڕوانامەی دوکتۆرایە، بەڵام هیچ بەو ژیانەی دڵخۆش نییە، چونکە نازانێت چۆن مامەڵە لەگەڵ خەڵکیدا بکات، ئەوە کەسێکی زۆر لاوازە». (تەنیا، ٢٠١٦: ٣٤)، ئەم بۆچوونە بەڕوونی لە چەند دەقە شیعرێکی - دڵدار - دا دەبینرێت، هەروەک لە بەشێکی تری هەمان دەقی شیعری پێشوودا (منداڵی هیوا) ئەم بابەتە دەبینرێت:

ڕۆژێ کە هاتو تۆ پێ گەیشتی
چاوت کردەوە لە ژین گەیشتی
ئەبینی ژیان کێوێکی بەرزە
ڕێگەی خواروخێچ بە ترس و لەرزە
گشت کەند و کۆسپ، دەوەنە، دارە
پڕ لە دڕندە و دووپشک و مارە
(علاءالدین، ١٩٨٥: ٢١٧)

هاندانێکی بەهێز بۆ گەیشتن بەسەرکەوتن لەم چەند دێڕە شیعرەدا بەرچاو دەکەوێت، شاعیر ڕووی کردووەتە منداڵێک وەک نموونەی منداڵانی کورد و پێی ڕادەگەیەنێت کە ژیان ڕێگایەکی سەختە و پێویستی بەبڕوابەخۆبوون و هەوڵ و تێکۆشان هەیە بۆ ئەوەی بەهیوا و ئاواتەکان بگەین.

دەتوانین بڵێین: «هەرچەندە هۆنراوەکەی دڵدار هەندێ سیما و ئەدگاری شیعری ڕیالیزمیشی بەسەرەوەیە، بەڵام وەک سەرنج دەدەین بە ئەندێشەیەکی قووڵ و بەسۆزی پڕ جۆشی هەستی نەتەوایەتییە، (منداڵی هیوا)ی دواڕۆژی کوردستان وەک نموونەیەکی تایبەتی پەروەردە دەکات نەک وەک منداڵێکی ئاسایی کورد، واتا بە ئەندێشەی خۆی ئەدگار و خووڕەوشتی ئەو منداڵە نموونەییە دەردەبڕێ، تا ببێت بەپیاوی دواڕۆژی کورد و دەوری خۆی لە مەیدانی ژیان و خەباتی نەتەوەکەیدا ببینێ و خاکە پیرۆزەکەی لە چنگ دوژمنان بپارێزێ، چونکە وا دیارە نموونەی پیاوەکانی سەردەمی خۆی نائومێد و وەڕس بووە تا ئەو کارە شەرەفمەندییە بکەن و دەیەوێ نەوەیەکی نوێ بێنێتە بەرهەم تا ئەرکی تێکۆشان و پێشخستنی ژیانی دواڕۆژی نەتەوەکەی خۆی پێ بسپێرێ» (شارەزا، ١٩٨٤: ٢٠)، ئەوەتا دەڵێ:

لە ڕێی سەرکەوتن ئەبێ پێش کەوی
هەتا بکەوی زیاتر سەرکەوی
(علاءالدین، ١٩٨٥: ٢١٦)

لەدوا دێڕی ئەو دەقەشدا ئەوپەڕی ئومێد و گەشبینی بەرچاو دەکەوێت:

تاکو دەرکەوێ لە هەموو دنیا
چەندیان کرد بمرێ کەچی کورد هەر ما
(علاءالدین، ١٩٨٥: ٢١٦)

لە کۆپلە شیعرێکی تریشدا هەمان بۆچوون دەبینرێت:

ڕێگەی ژیان وەک سەفین
هەوراز و سەخت و بەفرین
ناوخۆش و بارگران ژین
هەڵسە لەخەو با نەمرین
(علاءالدین، ١٩٨٥: ١٨٩)

ئەگەر لە دەقی شیعری (ئەی لاو) وردبینەوە، دەبینین«ئەم هۆنراوانە لە ڕووی ناوەرۆکەوە نوێن و سەر بەدنیای ڕیالیزمین و لە دەردودووەکانی کۆمەڵایەتی کورد دەدوێن، بەڵام لەڕووی شێوەی هونەرییەوە، لە ڕووی زمانەوە، هیچ سەرنەکەوتوون، بگرە ڕەخنەیەکی زۆریش هەڵدەگرن و کەل و قوژبنێکی زۆریان تێدایە کە سەرنجی ڕەخنەگر و لێکۆڵەرەوە بۆ خۆیان ڕادەکێشن، سەرتا بە خواری ئەم هۆنراوەیە بابەتی ڕاستەوخۆی خیطابی هەیە و ڕووبەڕوو، بەبێ پێچوپەنا، بانگی لاوەکان دەکات و داوای وریابوونەوەیان لێ دەکات. ئەم چەشنە هۆنراوەیە هیچ چەشنە هونەرێکی شیعری نەگرتووەتە خۆی و وەک وتارێکی کۆمەڵایەتیی زەق و ئاشکرا وایە لەبەرگی هۆنراوەیەکی وشک و بێ گیاندا» (کاکەی فەللاح،

١٩٧٨: ١٠٤)، بەڵام سەرەڕای ئەوەش بیروڕای جوانیشی تێدا دەدۆزینەوە، بۆ نموونە لەدێڕە شیعرێکدا دەڵێ:

لەوەختی گەنجی گەنجیدا دەبێ ڕەنجێکی گەنجێن دەی
نەوەک وەخت بڕەنجێنی لەنێو جێگا و نوێنت بێ
(علاءالدین، ١٩٨٥: ١٧٥)

هەرکاتێک تۆ لەکاتێکی گونجاودا توانیت بڕیار لەسەر ئەنجامدانی کارێک بدەیت ئەوە پلەیەکی لە سەرکەوتن نزیک دەبیتەوە، هەروەک (د. ئیبراهیم الفقي) کە بەڕابەر و دامەزرێنەری پرۆگرامی زمانەوانی دەماری دادەنرێت، لەم بارەیەوە دەڵێ: «هەرکە مرۆڤ پەی بەوە برد شتێکی نائاسایی هەیە دەبێت بیگۆڕێت چیتر ئازارەکانی دەگۆڕێت بۆ هێز و تواناکان، وەک ئەوەی کەسێک دەڵێت، من لەمرۆ بەدواوە ناتوانم بەو جۆرە بژیم، هەر دەبێت بیگۆڕم، بۆیە بڕیار ئەدات بەرەو باشتر بچێت، گەر کەسێک هەبێت بتوانێت هەر شتێک بکات، ئەی من بۆ نەتوانم بیکەم، بەم جۆرە بەدەم ئازارەوە ئەتلێتەوە، ئەم ئازارەش لە ناخیدا دەتەقێتەوە و دەردەچێت، وەک ئەوەی برێکی ئۆتۆمۆبیلەکە ڕاکێشیت و ئەنجا پێ بنێت بە پێ گازدا بە توندی، ئەنجا لەپڕ دایبدەیتەوە دەبینیت ئۆتۆمۆبیلەکە باز ئەدات بەرەو پێش و ئەداتەوە بەزەویدا...» (تەنیا، ٢٠١٦: ٢٩)، هەرچەندە «هەموومان بەخەونی سەرکەوتن ژیان بەڕێ دەکەین، ئەو سەرکەوتنەی کەم کەس هەیە لە ئێمە خاوەن نەخشە و پلانی بێ بۆی و لەسەر ئەو پلانە بەرەو پەیژەی سەرکەوتن هەنگاو بهاوێ» (عەبدولقادر، ٢٠١٤: ٩)، بەڵام - دڵدار- ی شاعیر هانمان دەدات کە کات بە فیڕۆ نەدەین و تا گەنجین هەوڵ بدەین بۆ ئەوەی سەرکەوتن بەدەست بهێنین.

هەر لەم شێوەیەدا و «لە شیعری (ئەی کورد)دا هەر ئەو بیروباوەڕانەی دواسالانی سەدەی نۆزدەمە کە لە کۆمەڵێکی دواکەوتووی دەرەبەگیدا دەخوڵقێ، ئەم بیروباوەڕە پێشکەوتووانە پیشاندانی ئەو واقیعە نالەبارەی کۆمەڵە دوواکەوتووەکەیە، ئیتر شاعیران ڕۆڵەکانی میللەتیان هانداوە کە کارێک بکەن نەتەوە لە دوواکەوتوویی ڕزگار بکەن» (خەزنەدار، ١٩٨٤: ٦٤)، هەروەک دەڵێ:

ئەرێ ئەی کورد لە نێو گەلدا هەتا کەی مات و داماوی؟
کە عالەم سەربەخۆن گشتی ئەتۆش پێوەندی نێو داوی

دەسا بیرێ لە حاڵی خۆت بکە و هەستێ بە زیللەت کە
بەڵێ دوێنێکە ڕاوکەر بووی و ئێستاکە بە خۆت ڕاوی
(علاءالدین، ١٩٨٥: ١٩١)

لێرەدا ڕووی کردووەتە گەلی کورد و ڕەخنەی ئەوەیان لێ دەگرێت کە لە گەلان دواکەوتوون و بیر لەخۆیان ناکەنەوە، چونکە بەپێی بنەماکانی زمانەوانی دەماری، «ناتوانیت جیهانی دەرەوە بگۆڕیت تا جیهانە ناوەکییەکەی خۆت نەگۆڕێت، لە مەبەستەوە بۆ ئەندێشە بۆ نیاز، لە بڕوای خودییەوە بۆ وێنەی خودی، لەویشەوە بۆ ئامانجەکان» (تەنیا، ٢٠١٦: ٦٩، ٧٠).

دەتوانین نموونەی ئەو بۆچوونەی سەرەوە لە قورئانی پیرۆزیشدا بدۆزینەوە، هەروەک خودای پەروەدگار دەفەرموێت: [إن الله لا یغیر ما بقوم حتی یغیروا ما بأنفسهم] (سوورەتی الرعد، ئایەتی ١١)، واتە، «بێ گومان خوا بارودۆخی هیچ قەوم و گەلێک ناگۆڕێت - لە خۆشییەوە بۆ ناخۆشی، یان لەزەلیلییەوە بۆ سەربەرزی، یان لەگرانییەوە بۆ هەرزانی - هەتا ئەوان ئەوەی بە خۆیان دەکرێت نەیگۆڕن و نەیکەن،...» (محەمەد ئەمین، ٢٠٠٤: ٢٥٠)، ئەمەش خاڵێکی ترە لە خاڵەکانی پرۆگرامکردن لە ڕێگەی زمانەوانی دەمارییەوە کە لە شیعری - دڵدار -دا دەبینرێت.

لە دەقێکی تریشدا بەهەمان شێوە دەڵێ:

بەڵێ دائیم هونەرمەند بە لە مەیدانی نەبەردیدا
بەهۆی عەقڵ و هونەرمەندیت دەبێ تیشکی زەمینت بێ
لەنێو گەلدا ئەبێ ئیعلانی جەنگێ کەی لەگەڵ جەهلا
عیلم چەک بێ لەئەم جەنگە وەتەن جێگای کەمینت بێ
(علاءالدین، ١٩٨٥: ١٧٥)

لێرەدا شاعیر جەخت لەسەر ئەوە دەکاتەوە کە پێویستە بەهۆی بەدەستهێنانی ئەقڵ و هونەر ڕێگەی ژیان ڕووناک بکەیتەوە و بە زانست جەنگی نەزانین بکەیت و بەم هۆیەوە وڵات بەرەو پێش ببەین.

٣- بڕوابەخۆبوون:

کەسێک بیەوێت بە ئامانجێکی دیاریکراو بگات پێویستە بڕوای بە خۆی هەبێت، چونکە «خاڵێکی تری سەرکەوتن بریتییە لە هێزی ئیرادە، کەسەکە توانست و هێزێکی زۆری هەیە بۆ زاڵ بوون بەسەر کۆسپ و تەگەرەکان و ماندوو نابێت، چونکە وشەکانی، نابێت، یان ناتوانم، یان ناکرێت. لە ژیانیدا بوونی نییە، ئیرادە

هێزێکی ئەفسووناوی وا بە مرۆڤ دەبەخشێت، کە پەرجوو ئاسا بتوانێت هەموو شتێک بکات، بۆیە سەرکەوتن و سەرنەکەوتنی کەسەکان بەندە بەو هێزی ئیرادەیەی کە هەیانە» (حەمید، ٢٠١٦: ٨٥). - دڵدار - یش لە دەقێکی شیعریدا بەناوونیشانی (ئیش) هانی لاوانی کورد دەدات کە هەردەم لە هەوڵ و تێکۆشاندا بن و بۆ ئەنجامدانی هیچ کارێک زاراوەی وەک (نابێ) بە بیریاندا نەیەت، بەڵکو ئەگەر هێز و ئیرادەت هەبێت بە هەموو هیوا و ئاواتەکانت دەگەیت،

لەفزی (نابێ) نابێ بیزانی کە لاوی کورد تۆ
هەر بە کۆشش دێتە بەر باغی ئەمەل ئیحیا ئەبێ
(طالع) و ئیقبالە وەهمی پایە بەندی بێ هونەر
عەزمی مەردانەت ببێ هەرچیت نیاز بێ وا ئەبێ
(علاءالدین، ١٩٨٥: ١٧٦)

هەروەها لە دێڕە شیعرێکی تردا ڕووی قسەی کردووەتە لاوانی کورد و داوایان لێ دەکات لە هەوڵ و تێکۆشان بەردەوام بن و دوورکەونەوە لە بیروباوەڕی کۆن، هەر کارێک ڕەنج و تێکۆشانی بۆ بدرێت، ئەوە بێ گومان ئەنجامی باشی دەبێت:

ئەی برا لادە لە فکری کۆن و زوو سا ڕاپەڕە
کارەکەت چا ڕێک بخە، ڕەنجت هەبێ خۆی چا ئەبێ
(علاءالدین، ١٩٨٥: ١٧٦)

هەروەها لەدێڕە شیعرێکی تردا بەهەمان شێوە دەڵێ:

مردنە ژینت بە بێ کاری، لە سستی لابدە
هەر بە ڕەنجی لاوی وەک تۆ، نیشتمان ئاوا ئەبێ
(علاءالدین، ١٩٨٥: ١٧٦)

بێکاری بە شێوەیەک لە مردن دادەنێت، داواکارە لاوانی کورد ڕەنج بدەن تا بەو ڕەنجە وڵات بەرەو پێش ببەن، پێویستە مرۆڤ بوونی خۆی لەناو کۆمەڵدا بسەلمێنێت، چونکە«ڕاچڵەکاندنی تواناکان بەپەیبردن دەست پێ دەکات، یەکەم جار بزانە تۆ کێیت؟ پاشان هەر بەو شێوەیەی کە هەیت خۆتت پێ قبووڵ بێت، چونکە پێ باش بوونی خۆت بەشێکە لەخۆ نرخاندن، کەواتە هەر دەبێت خودی خۆتت پێ پەسەند بێت.

خۆ نرخاندنیش لەم سیانە پێکدێت:

یەکەم: قبووڵ کردن- خودی خۆتت پێ قبووڵ بێت هەرچۆنێک کە هەیت.

دووەم: خۆنرخاندن- بەهای خۆت و ئەزموونەکانت، بیرۆکەکانت، تاقی کردنەوەکانت بزانیت.

سێیەم: خۆشەویستی خود، مادام خوای گەورەت خۆش دەوێت، بێ گومان دەبێت بەخشینەکانت خۆش بوێت، تۆ خۆتت خۆش بوێت، خۆتت پێ پەسەندە، ڕەنگت، بەژن و باڵات، باوک و دایکت پێ قبووڵ بێت، ناوی خۆتت پێ پەسەندبێت، گەر ئەم پێ پەسەندبوون و نرخاندنە نەبێت، ئەوە لاوازی لەوێنەی خودیدا دروست دەبێت، لاوازی لەبەدیهێنانی خودیدا، لاوازی لە خۆ نرخاندندا دێتە کایەوە». (تەنیا، ٢٠١٦: ٣٨)

٤- دەرکەوتن بە ئاکاری جوان:

خاڵێک لە خاڵەکانی سەرکەوتن، بریتییە لە پەیبردن بەتوانایی و هێزە شاراوەکانی خۆت، ئەگەر پەی بەتواناییەکانی خۆت نەبەیت هیچی لێ نەزانیت، ئەوە ناتوانیت بەکاریانبهێنیت و سوودیان لێ وەربگریت، بۆ ئەوەی بگەیت بە ئامانج «توانا حەشاردراوەکانی ناخی خۆت ڕاچڵەکێنە. خوای گەورە لەسەر جوانترین شێوە دروستی کردوویت، بزانە هێزە بێ سنوورەکەت لەڕۆشنگەری گشتی و تایبەتیدا زۆر بەرفراوانە. وتمان پەروەردگار مرۆڤی لەسەر جوانترین شێوە ئەفراندووە» (تەنیا، ٢٠١٦: ١١٢، ١١٣)، هەروەک لە قورئانی پیرۆزدا لەم بارەیەوە دەفەرموویت، [لقد خلقنا الإنسان في أحسن تقويم] (سوورەتی التين، ئایەتی ٤)، واتە، «بەڕاستی ئێمە ئینسانمان لەجوانترین شێوە و لە هەموو ڕوویەکەوە ڕێکوپێکترین شێوازدا دروست کردووە» (محەمەد ئەمین، ٢٠٠٤: ٥٩٧)، کەواتە ئەگەر مرۆڤ جوانترین و باشترینی بوونەوەرەکان بێت، بۆ بە جوانترین شێوە ئاکار و ڕەفتارەکانی پیشان نەدات؟!.

ئەگەر لێرەدا پرسیارێک سەرهەڵبدات لە شێوەی ئەوەی ئاکار، یان ئەخلاق چییە؟ دەتوانین لە وەڵامدا بڵێین، «ئەخلاق بریتییە لە زنجیرەیەک پرەنسیپ (مەبدەء) و ڕێ و یاسا و ڕێ و شوێن کە ڕێنوێنیمان دەکەن لە کردووەکانماندا، لە مامەڵەکردنماندا لەتەک ئەوانی دیکەو بگرە لە مامەڵەکردنماندا لەتەک زاتی خۆمان، دەستوورە ئەخلاقییەکان پێمان دەڵێن پێویستە چی بکەین، بۆ نموونە، وا مامەڵە لەتەک ئەوانی دیکە بکە وەک ئەوەی کە دەتەوێ مامەڵەت لەتەکدا بکەن» (ڕەفیق، ٢٠٠٩: ٣٥٧- ٣٥٨)، هەرچەندە ناتوانین پێناسەیەکی دیاریکراو بۆ ئاکار بکەین، چونکە ئاکار وەک هەر شتێکی تر باش، یان خراپ دەبێت بەپێی گونجان و

نەگونجانی لەگەڵ پەیامەکانی ژیاندا، چونکە گونجاندن لەنێوان تاک و کۆمەڵ لە شوێنێکەوە بۆ شوێنێکی تر و لە کاتێکەوە بۆ کاتێکی تر دەگۆڕێت، هەر لەسەر ئەم بنەمایەش ئاکار و ڕەفتارە پەسەند، یان ناپەسەندەکان دەستنیشان دەکرێن.

ئەم بابەتەش وەک بنەمایەکی پرۆگرامکردن لە ڕێگەی زمانەوە لە شیعری - دڵدار-دا دەردەکەوێت، هەروەک لەو دێڕە شیعرەی خوارەوەدا داوا دەکات کە لاوان هەردەم دووربین بن و هەموو هیوا و ئاواتیان خزمەتکردنی میللەتەکەی خۆیان بێت، هەروەک دەڵێ،

لە ڕێگای شان و بەرزیدا دوور ئەندێشێکی وریابە
مەنافیع پەروەری میللەت ئەبێ ئامانجی ژینت بێ
(علاءالدین، ١٩٨٥: ١٧٦)

هەروەها لە شیعری (ئەی لاو)دا ڕەوشت و ئاکاری جوان ئەوەندە بە پیرۆز دەزانێت و دەڵێ:

لە دنیادا هەقی ژینت هەیە تاکو نەفەس دانێی
بەڵام چاکە و ڕەوشتی چاک دەبێ ئایین و دینت بێ
(علاءالدین، ١٩٨٥: ١٧٥)

لە دەقێکی شیعری تریشدا بەناوونیشانی (مەی)، داوا لە لاوان دەکات لە مەی خواردنەوە دووربکەونەوە و ئەم کارە بە ئاکار و ڕەفتارێکی جوان نازانێت و پێی وایە:

فەرقی ئینسان و وڵاغ ئەندێشەیە، ئەندێشەیە
بۆ نەمانی عەقڵ و ئیدراک مەی دزێکی کارییە
چەند کەسێکم من ئەناسین خاوەنی جاهو شەرەف
ئێستە مەنکووبی شەرەفن پیشەیان غەم خوارییە
(علاءالدین، ١٩٨٥: ١٨١)

٥- کارکردن و ڕەنجدان بۆ خزمەتکردنی کۆمەڵ:

ژیان بەکارکردنەوە جوانە، هەموو یاسا و ڕێسا ئاسمانی و مرۆییەکان بەردەوام جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە، کە پێویستە هەموو کەس کاربکات تا بەرهەمی کارەکەی خۆی دەست بکەوێت، هەروەک «خوای گەورە هانمان ئەدات بۆ کارکردن، گەر کاربکەیت دەستکەوتت دەبێت، لە خۆت ڕازی دەبیت، چونکە خۆتت بەرجەستە کردووە، خۆ بەرجەستەکردنیش لەمیانەی لەخۆگەیشتندایە، لەخۆ نرخاندنیشدا تۆ باشتر دەبیت و زیاتر لەخۆت ڕازی دەبیت و زیاتر و زیاتر خۆت بەرجەستە ئەکەیت، متمانەت بەخۆت زیاتر ئەبێت» (تەنیا، ٢٠١٦، ٦٥- ٦٦)، هەروەک لە قورئانی پیرۆزدا سەبارەت بەو بابەتە دەفەرموێت، [وقل اعملوا فسيرى الله عملكم ورسوله والمؤمنون وستردون إلى عالم الغيب والشهادة فينبئكم بما كنتم تعملون] (سوورەتی التوبة، ئایەتی ١٠٥)، واتە:«بەو خەڵکە بڵێ، ئێوە هەرچی دەتوانن لەکار و کردەوە ئەنجامی بدەن، چونکە خوا کار و کردەوەتان دەبینێت و ئاگادارە بەنهێنی و ئاشکرایی، هەروەها پێغەمبەرەکەشی ئاگادار دەکات، هەروەها ئیماندارانیش ئاسەوار و دەرەنجامی دەبینن، پاشان دەگەڕێنرێنەوە بۆ لای ئەو خوایەی کە بەنهێنی و ئاشکرایەکان زانایە، ئەوسا ئاگادارتان دەکات لە هەموو ئەو کار و کردەوانەی کە ئەنجامی دەدەن» (محەمەد ئەمین، ٢٠٠٤: ٢٠٣)، لە شیعرەکانی - دڵدار- دا، جگە لەو بابەتانەی کە لە لاپەڕەکانی ڕابوردوودا هەڵوەستەمان لەسەر کردن، دەبینین لەچەند شیعرێکی تردا بە شێوەیەکی ئاشکراو ڕاستەوخۆ ئامۆژگارییەکی تر ئاراستەی خوێنەری شیعرەکانی دەکات کە بریتییە لە هاندانیان بۆ کارکردن، هەروەک لە دەقی شیعری (ئیش)دا دەڵێ:

دڵ بە دوو ئەفسانە کەوت وای ئەزانی وا ئەبێ
ئیشی دنیا ڕەنجی پێناوێ بە خۆی کۆتا ئەبێ
(علاءالدین، ١٩٨٥: ١٧٦)

لەم کۆپلەیەدا پێمان دەڵێ هەڵەین ئەگەر وا بزانین کارەکانمان بۆ خۆیان بە ئەنجام دەگەن، بەڵکو پێویستە بۆ هەموو کارێک ڕەنج و تەقەللا بدەین، تا ئەنجام بەدەست بهێنین.

هەروەها لە کۆپلەیەک لە دەقی شیعری (لاوی کوردان)دا، چوستوچالاکی لاوان بەمەرجی سەرکەوتنی میللەت ناودەبات و دەڵێ:

میللەتێ گەر لاوی چوست بێ زیندووە هیچ نامرێ
هیچ بە زیللەت دەست و پایان وا لەبەندی ناخرێ
سەد هەزار تیخی زەمانە بێت و ئەستۆی نابڕێ
لاوی ئێمەش هەر لە دەورەی مەی ئەکەن غیرەت کەشی
(علاءالدین، ١٩٨٥: ١٧٦)

هەمان جەختکردن لەسەر پێویستی کارکردن، لە دەقێکی شیعری تریشدا دەبینرێت،

هەڵسە بێ کاری هەتا کەی بێ حقوق و بەندکراو
هەڵسە بێ کاری هەتاکەی هەی لەژێر خاک داڕزاو
هەڵسە بێ کاری هەتاکەی (معرضى أهداف) ڕاو
هەڵسە، هەڵسە بەس لە دەوری مەی مەکە غیرەت کەشی

(علاءالدين، ١٩٨٥، ٢٠٥)

بەهەمان شێوە لە دەقی شیعری (ڕۆڵەی تازە)دا ڕووی قسە دەکاتە منداڵانی کورد و ئەوەیان بیردەخاتەوە کە ئەمان گەنجی داهاتووی وڵاتن، پێویستە بەردەوام لە ڕەنج و تێکۆشاندابن، بۆ ئەوەی بتوانن سوودێک بە وڵات بگەیەنن:

ئێمە بەیانی گەنجین
لەم خاکەدا لە ڕەنجین
ڕەنجدان نیشانەی گەنجە
ئێمەش خوڵقاوی ڕەنجین
وەتەن باغی جینانە..
محتاجی بازوو و شانە
هەر کەسێ کۆشش کەر بێ
لەم باغە باغەوانە
وەتەن محتاجی تۆیە
ڕێگاکەت جوست و جۆیە
میللەتێ سست بژیێ
لە مەیدان وەکو گۆیە

(علاءالدين، ١٩٨٥: ١٩٩)

٦- ڕەخنە لە خۆگرتن و چاوپۆشی کردن لە هەڵەی کەسانی تر:

خاڵێکی تر، یان بنەمایەکی تر لە بنەماکانی سەرکەوتن بریتییە لە ڕەخنەگرتن لەخود، ئەو کەسەی دەیەوێت سەرکەوتن بەدەست بهێنێت، پێویستە بەدوای هەڵەی خەڵکەوە نەبێت، بەڵکو هەڵەکانی خۆی ببینێت و هەوڵی چارەسەرکردن و بنبڕکردنیان بدات، «کاتێک کە هەموو سەرنجی خۆت دەخەیتە سەر ئەوەی کە گلەیی لە خەڵکانی تر بکەیت، ئەوە تۆ هێز و توانای خۆت بەهەدەر دەدەیت و کاتی خۆت بەفیڕۆ دەدەیت. لەبری ئەوە هەوڵبدە هێز و توانای خۆت لە باشترکردنی شێوازی ژیانی خۆت بەفیڕۆ بدەی» (الفقي، ٢٠٠١: ٨، ٩)، بەپێی لێکدانەوە فەلسەفییەکانیش پێویستە بۆ گۆڕینی واقیع لە گۆڕینی خۆمانەوە دەست پێ بکەین، هەروەک دەگوترێت: «گەر تۆ دەتەوێ واقیع بگۆڕیت بیرکردنەوەی (تۆ) بگۆڕە، تا بتوانیت بیرکردنەوەکەت بگۆڕیت» (تەنیا، ٢٠١٦: ١١٣)، چونکە لە هەڵەکانی خۆتەوە زیاتر فێردەبیت، بۆیە فەیلەسوفانیش لەم بارەیەوە قسەیان هەیە، بۆ نموونە: «کۆنفۆشیۆس دەڵێ: ئەوەی مرۆڤی بیرمەند بە دوایدا دەگەڕێ ئەوە لەخودی خۆیدا هەیە، بەڵام ئەوەی مرۆڤی ئاسایی بەدوایدا دەگەڕێ ئەوەیە کە لای خەڵکی تر هەیە» (الفقي، ٢٠٠١: ٣٧). هەروەک - دڵدار - ڕووی ئامۆژگاری دەکاتە لاوانی کورد و پێیان دەڵێ: هەموو لاوانی جیهان خەریکن بەرەو سەربەستی هەنگاو دەنێن، پێویستە لاوانی کوردیش لەبێ ئاگایی دەربچن و سەیری خۆیان بکەن، کە لە چ بارودۆخێکی ژێردەستیدا دەژین:

لە ساتێکی وەها تەنگ و لە کاتێکی وەها پەستی...
کە عالەم گشتی هەستاون ئەبێ کەی تۆش لەخەو هەستی
بە چاوی ڕاستەقینە سەیری خۆت کەیت و بکەی هەستی
کەوا مەحرومی سەربەستی لە ژێر دەستانا ژێر دەستی
لەگەڵ لاوی نهێنی کورد بڵێ سەربەستی سەربەستی

(علاءالدين، ١٩٨٥: ١٩٤)

لێکۆڵینەوەکە بە وتەیەکی شاعیر و ڕەخنەگر (کاکەی فەللاح) کۆتایی پێ دەهێنین، کە پێی وایە شیعرەکانی - دڵدار - «زۆرتر سەرنجی خوێنەر و لێکۆڵەرەوە بۆ بەهرەو توانای گۆڕین و نوێکردنەوە و پێشکەوتن و داهێنانی شاعیر بۆ لای خۆیان ڕادەکێشن و ئەو حەقیقەتە دەسەلمێنن کە شاعیری جوانەمەرگ و تەمەن کورتمان، ئەگەر نەخۆشی و سەرقاڵی خوێندن و مەرگ لێی بگەڕایە گیانی نوێکردنەوە و داهێنانێکی ئەوتۆی تێدابوو کە بەرهەمەکانی تری، واتە ئەوانەی کە نەزابوون، زۆر لە زاوەکان هونەرمەنداتر و پوختەتر و ڕەسەنتر بوونایە» (کاکەی فەللاح، ١٩٧٨: ١١٤).

ئەنجام

لەم لێکۆڵینەوەیەدا بەچەند ئەنجامێک گەیشتین کە گرنگترینیان ئەمانەن،

١- زمانەوانی دەماری وەک زانستێکی تایبەت بە زمان تازە دەرکەوتووە و لەبەر ئەوەی زمان پێوەندییەکی پتەو و قووڵی لەگەڵ ئەدەبدا هەیە، دەکرێت زمانەوانی دەماری لە ئەدەبدا ڕەنگ بداتەوە.

٢- کەسی قسەکەر دەتوانرێت لە ڕێگەی زمانەوانی دەمارییەوە کاریگەری بخاتە سەر کەسی گوێگر و پرۆگرامکردنی کەسی دووەم لەلایەن کەسی یەکەمەوە بێتە کایەوە.

٣- دڵدار-ی شاعیر لە ڕێگەی زمانەوانی دەمارییەوە هەوڵی داوە لاوانی کورد هانبدات هەوڵی سەرکەوتن

بدەن، هەروەها ئامۆژگاری کردوون گەشبین بن تا سەرکەوتن بەدەست بهێنن.

٤- شاعیر ڕووی ئامۆژگاری لەلاوان دەکات و داوایان لێ دەکات سوود لە هەڵەکانی خۆیان وەربگرن.

٥- ئەو شاعیرە کوردە هەردەم لەهەوڵی ئەوەدا بووە لاوانی کورد وا پرۆگرام بکرێن کە سوود بە خۆیان و بە وڵات بگەیەنن، هەر بەم هۆیەوە داوا لەلاوان دەکات کە لە ڕەنج و هەوڵداندا بن و کات بە فیڕۆ نەدەن.

سەرچاوەکان:

- قورئانی پیرۆز.

- بە زمانی کوردی:

- کتێب:

١- ئیبراهیم، محەمەد عەبدولکەریم، پێکهاتەی زمانی شیعری لەڕوانگەی ڕەخنەی ئەدەبی نوێوە، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم، ٢٠١٢، هەولێر.

٢- تەنیا، جەبار، وەرگێڕانی سەرجەم بەرهەمەکانی د.ئیبراهیم فەقێ، بەرگی دووەم، چوار کتێب لە کتێبێکدا، بڵاوکراوەی خانەی چاپ و بڵاوکردنەوەی چوارچرا، ٢٠١٦، سلێمانی.

٣- حلمی، ڕەفیق، شعروئەدەبیاتی کوردی، مطبعة التعلیم العالي، ١٩٨٨ بغداد.

٤- حەسەن، سەروەر، (وەرگێڕان)، ڕێگای سەرکەوتن، د. إبراهيم الفقي، لە بڵاوکراوەکانی خانەی چاپ و پەخشی ڕێنما، چاپی دووەم، ٢٠١٣.

٥- خەزنەدار، دکتۆر، مارف، لەبابەت مێژووی ئەدەبی کوردی یەوە، بریتییە لەچوارده لێکۆڵینەوە، المؤسسة العراقية للدعاية و الطباعة، ١٩٨٤.

٦- خۆشناو، د. نەریمان عەبدوڵڵا، زمانی ستانداری کوردی، چاپی یەکەم، چاپخانەی هێڤی، ٢٠١٣، هەولێر.

٧- ڕەفیق، فاروق، فەلسەفە و ژیان، لەبڵاوکراوەکانی خانەی حیکمەت بۆ لێکۆڵینەوەی فەلسەفی، ناوەندی ڕۆشنبیر بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، ٢٠٠٩، سلێمانی.

٨- ڕەنجدەر، سەباح، ئەزموون وەک ئاخاوتنێک لەناو ژیان، بڵاوکراوەی ئەکادیمیای کوردی، چاپخانەی حاجی هاشم، ٢٠١٤، هەولێر.

٩- سابیر، د. پەرێز، ڕەخنەی ئەدەبی کوردی و مەسەلەکانی نوێکردنەوەی شیعر، دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، ٢٠٠٦، هەولێر.

١٠- علاءالدین، عبدالخالق، دڵدار شاعیری شۆڕشگێڕی کورد، ١٩٨٥، دار آفاق عربية.

١١- عەبدولقادر، ئەمیر ئەحمەد، (کۆکردنەوە و وەرگێڕان)، بەرەو ترۆپکی سەرکەوتن، لەبڵاوکراوەکانی کتێبخانەی جودی بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە، قەڵادزێ، چاپخانەی هێڤی، ٢٠١٥، هەولێر.

١٢- فەلاح، کاکەی، کاروانی شیعری نوێی کوردی، ١٩٧٨، مطبعة المجمع الكردي، بغداد، ١٩٧٨.

١٣- محەمدامین، بورهان، تەفسیری ئاسان بۆ تێگەیشتنی قورئان، پێداچوونەوەی لیژنەیەک، لە بڵاوکراوەکانی کتێبخانەی ڕۆشنبیر، سلێمانی- هەولێر، نشر احسان، ٢٠٠٤.

- نامەی ئەکادیمی:

١٤- ئەحمەد، پەخشان عەلی، شێوازی شیعری گۆران، نامەی ماستەر، کۆلێجی زمان، زانکۆی کۆیە، ٢٠٠٧.

١٥- حمید، سۆزان برایم، بنیاد و پێکهاتەی هەقایەتی کوردی لەبەر ڕۆشنایی NLPدا، نامەی ماستەر، کۆلێژی زمان، زانکۆی سەلاحەددین، ٢٠١٦.

- گۆڤار:

١٦- تۆفیق، پ.ی.د. قەیس کاکل و محیێدین، م. کوردستان ڕەفیق، ٢٠١٤، سنووری ئەی ڕەقیب، لێکۆڵینەوەیەکی زمانەوانی، گۆڤاری ئەکادیمیای کوردی، ژمارە (٣١)، ل. ١١٩- ١٥٧.

١٧- حەسەن، محەمەد فەریق، ٢٠٠٦، زمان بنیادێکی زیندووە وەک ئامێر بۆی مەڕوانە، گ. ئایندە، ژمارە ٦٨، ئەیلول، ل٣٣- ٤٥.

١٨- سەعید، پ.د. یوسف شەریف، ٢٠١٠، زمانەوانی و گشت لقەکانی کە لەوەوە سەریان هەڵداوە، گ. زماننانسی، ژ. ٨، ٩، ١٠.

١٩- شارەزا، کەریم، ١٩٨٤، دڵدار و شیعری ڕۆمانسی، گۆڤاری کاروان، ژمارە ٢٥، ت. ١، ساڵی سێیەم.

٢٠- شێخانی، د. سەمیر، ٢٠٠٩، مرۆڤ لە سەرکەوتن تێر نابێت، گۆڤاری زانستی سەردەم، ژمارە ٤٠، ساڵی ١١، ت. ٢، ل. ١٨٥- ١٩٥.

- بە زمانی عەرەبی:

٢١- الفقي، الدكتور ابراهيم، البرمجة اللغوية العصبية وفن الاتصال اللامحدود، للكاتب والمحاضر العالمي الترجمة بيير ناشو، المراجعة أمال الفقي، الاخراج والطباعة منار للنشر والتوزيع- دمشق- سورية، ٢٠٠١.

٢٢- الفقي، د. ابراهيم، سحر القيادة، كيف تصبح قائدا فعالا، الكاتب والمحاضر العالمي، دار الاجيال للطباعة و النشر والتوزيع، القاهرة - مصر، الطبعة الثانية، ١٤٢٩هـ، ٢٠٠٨م..

- پێگەی ئەلکترۆنی:

٢٣- http//www.uokufa.edu.iq/journals عوامل النجاح في علم البرمجة اللغوية العصبية وتطبيقاتها في القرآن الكريم، الباحثة، بثينة وليد عبدالحميد.

- بە زمانی ئینگلیزی:

24- Ahlsen, Elisabeth (2006). Introduction to Neurolingustics. Amsterdam/ Philadelphia، John Benjamins Publishing company.

25- www.mawdoo3.com

26- www.httpnfma3rifa.blogspot.com